

Alexander Anievas

Uluslararası İlişkiler disiplininde çalışmakta olan Anievas, uluslararası tarihsel sosyoloji ve ekonomi politik alanlarında Avrupa merkezci olmayan yaklaşımlara odaklanmaktadır. Hâlen, University of Connecticut'ta çalışmalarını sürdüren yazarın, *Capital, the State and War: Class Conflict and Geopolitics in the Thirty Years' Crisis, 1914-1945* (University of Michigan Press, 2014) isimli, Sussex Uluslararası Kuram Kitap Ödülü'nü kazanmış bir kitabı ile çok sayıda makalesi ve derlemesi bulunmaktadır.

Kerem Nişancıoğlu

University of London, School of Oriental and African Studies'de Uluslararası İlişkiler okutmanı olarak görev yapmakta olan Nişancıoğlu'nun araştırmaları, Avrupa merkezcilik, kapitalizm, sömürgecilik ve ırk arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Alexander Anievas ile birlikte kaleme aldığı *Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu?*'nin yanı sıra çeşitli makalelerin de yazarı olan Nişancıoğlu, modern egemenliğin oluşumunda sömürgecilik ve ırksallaşmasının rolü üzerine çalışmaktadır.

Eserin Orijinal Adı:

*How the West Came to Rule:
The Geopolitical Origins of Capitalism*
(Pluto Press, 2015)

BATI'NIN EGEMENLİĞİ
NASIL KURULDU?
Kapitalizmin Jeopolitik Kökenleri

Alexander Anievas
ve
Kerem Nişancıoğlu

İngilizceden Çeviren:
Çağdaş Sümer

Yordam Kitap: 372 • **Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu?**

Alexander Anievas ve Kerem Niřanciođlu • ISBN 978-605-172-381-5

Çeviri: Çağdaş Sümer • *Düzeltilme:* Didem Gerçek • *Kapak ve İç Tasarım:* Savaş Çekiç

Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım:* Temmuz 2020

© Alexander Anievas and Kerem Niřanciođlu 2015; © Yordam Kitap, 2019

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. şti. (Sertifika No: 44790)

Çatalçeřme Sokağı Gendař Han No: 19 Kat: 3 34110 Çađalođlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1

Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2

34310 Haramidere / İstanbul

T: 0212 412 17 77

BATI'NIN EGEMENLİĞİ
NASIL KURULDU?

Kapitalizmin Jeopolitik Kökenleri

*Lisa Smirl'in aziz hatırasına
ithaf edilmiştir*

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	11
GİRİŞ	15
Avrupa Merkezilik Sorunu	18
Sosyo-tarihsel Farklılık Sorunuyla Yüzleşmek	20
Kapitalizm Nedir?	22
Jepolitik Nedir?	25
BİRİNCİ BÖLÜM	
GEÇİŞ TARTIŞMASI: KURAMLAR VE ELEŞTİRİ	29
Giriş	29
“Ticarileşme Modeli”ne Yeniden Bakmak:	
Dünya-Sistemleri Analizi ve Kapitalizme Geçiş	30
Siyasal Marksizmin Uzam-zamansal Sınırları	39
Sosyo-tarihsel Farklılık Sorunsalı: Postkolonyal Çalışmalar ve Sermaye	50
Sonuç	59
İKİNCİ BÖLÜM	
KAPİTALİZMİN KÖKENLERİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK:	
EŞİTSİZ VE BİLEŞİK GELİŞME TEORİSİ	61
Giriş	61
Eşitsiz ve Bileşik Gelişme: Serimleme ve Eleştiriler	63
Troçki’nin Ötesinde Troçki mi? Kapitalizmden Önce Eşitsiz ve Bileşik Gelişme ...	76
Sonuç: Kapitalizmin “Enternasyonalist Bir Tarih Yazımı”na Doğru	82
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
UZUN 13. YÜZYIL: YAPISAL KRİZ, KONJONKTÜREL FELAKET	84
Giriş	84
Eşitsiz ve Bileşik Gelişmenin Bir Vektörü Olarak Pax Mongolica	87
Sonrası Kıyamet: Kara Ölüm ve Feodalizmin Krizi	97
Sonuç	108
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
UZUN 16. YÜZYIL BOYUNCA OSMANLI-HABSBURG REKABETİ	111
Giriş	111
Eşitsizlik: Toplumsal Yeniden Üretimlerin Çatışması	115
Bileşiklik: Pax Ottomana ve Avrupa Ticareti	127
Sonuç: Eşitsiz ve Bileşik Gelişmenin bir Vektörü Olarak Osmanlı İmparatorluğu	141

BEŞİNCİ BÖLÜM

AVRUPA KAPİTALİZMİNİN, TERİTORYAL EGEMENLİĞİN

VE MODERN BEN'İN ATLANTİK'TEKİ KÖKENLERİ	142
Giriş	142
Atlantik Aynasında Avrupa'yı Tahayyül Etmek: Teritoryalleşmiş Egemen, Ben ve Öteki Üzerine Yeniden Düşünmek	144
Eşitsiz ve Bileşik Gelişmenin Tarihinde 1492	162
Plantasyon Köleliğinin Eşitsiz ve Bileşik Gelişimi	174
Yeni Dünya Köleciliği ve Sınai Kapitalizmin Yükselişi	185
Sonuç: Sömürgeler, Tüccarlar ve Kapitalizme Geçiş	190

ALTINCI BÖLÜM

EŞİTSİZ VE BİLEŞİK GELİŞMENİN TARİHİNDE "KLASİK" BURJUVA DEVRİMLERİ	196
Giriş	196
Burjuva Devrimi Kavramı	199
Alçak Ülkelerde Kapitalizmin ve Burjuva Devriminin Kökenleri	202
Eşitsiz ve Bileşik Gelişmenin Tarihinde İngiliz Devrimi	212
Eşitsiz ve Bileşik Gelişmenin Tarihinde 1789	221
Sonuç	236

YEDİNCİ BÖLÜM

BİLEŞİK KARŞILAŞMALAR:

GÜNEYDOĞU ASYA'DA FLAMAN SÖMÜRGEÇİLİĞİ VE "ÖZGÜR EMEĞİN" ÇELİŞKİLERİ ...	239
Giriş	239
Flaman Kapitalizminin Özgüllüğü ve Sınırları	246
Sömürgecilik Öncesi Hint Okyanusu Kıyılarında Eşitsizlik ve Bileşiklik	252
Flaman Karşılığı: Bileşiklik Siyaseti	256
Sonuç	268

SEKİZİNCİ BÖLÜM

LONGUE DURÉE'DE BÜYÜK AYRILIĞIN KÖKENLERİ:

"BATI'NIN YÜKSELİŞİ" Nİ YENİDEN DÜŞÜNMEK	270
Giriş	270
"Batı'nın Yükselişi" ni Yeniden Düşünmek: Revizyonist İtirazın Üstünlük ve Açmazları	272
"Batı'nın Yükselişi" nde Yapı ve Konjonktür	277
Konjonktürel "Yakalayıp Geçme" Uğrağı: Britanya'nın Hindistan'ı Sömürgeleştirmesi	286
Sonuç	298

SONUÇ	300
-------------	-----

DİZİN	379
-------------	-----

TEŞEKKÜR

Bu kitabın yazılması yaklaşık üç yıl sürdü. Kitabın kökenleri *Millenium – Journal of International Studies* dergisi için 2012-13'te kaleme aldığımız, “What’s at stake in the transition debate? Rethinking the origins of capitalism and the ‘rise of the West’” [“Geçiş Tartışmasında Tartışılan Ne? Kapitalizmin ve ‘Batı’nın Yükselişi’nin Kökenlerini Yeniden Düşünmek”] isimli ortak makalemize dayanıyor. Kapitalizmin ortaya çıkışının tarihinin, eşitsiz ve bileşik gelişmenin sunduğu çerçeveden yararlanılarak yeniden yazılması ihtimalini ilk kez bu makalede ele almıştık. Bu ihtimalin bizi, Avrupa’daki gelişmeleri merkeze alan tarihlerden köklü bir kopuşa yöneltmesinin sonucunda, kapitalizmin kökenlerine ilişkin çok daha geniş ve karmaşık bir tarihin var olduğunu gördük. 13. ve 17. yüzyıllar arasındaki küresel tarihle başlangıçta kısa olan uğraşımız, döneme ilişkin hâkim açıklamaların, Avrupa merkezilikleri nedeniyle gözle görülür bir biçimde tatmin edici olmaktan uzak olduğunu ortaya koydu. Sadece çok önemli tarihsel olay, aktör ve süreçlerin Avrupa merkeziliğin örtüsünün altında gizlenmekle kalmadığını, bu dar jeotarihsel bakış açısından yola çıkılarak inşa edilen kuramların da tarihsel sosyoloji disiplini, kapitalist moderniteye ilişkin yalnızca kısmi bir anlayışla baş başa bıraktığını gördük. Dahası, tarihsel kayıtları ele alırken, 2013’te ulaştığımız kuramsal sonuçları yeniden değerlendirmemiz gerektiğini fark ettik. Bu nedenle yeniden çizim masasının başına –tarihe, kurama ve muazzam ölçüde ufuk açıcı bir ortak araştırma, tartışma ve yazma projesine– sürüklendik. Sonuç, *Batı’nın Egemenliği Nasıl Kuruldu?* oldu.

Bu kitabı üç açıdan kolektif bir uğraşın ürünü olarak görüyoruz. İlk olarak, araştırmanın ve kitabın taslağının kaleme alınma sürecinin büyük bir bölümünü ayrı ayrı üstlenmiş olsak da, nihai ürün sürekli bir diyalog ve çeşitli yaratıcı uzlaşma ve ihtilaf uğrakları üzerinde şekillendi. Aslına bakılırsa en fazla gurur duyduğumuz bölümler, araştırma, tartışma ve taslağın kaleme alınması açısından işbirliğimizin en yoğun olduğu bölümlerdi.

İkincisi, elinizdeki kitap yaklaşık 600 yıllık bir zaman dilimini kapsıyor ve coğrafi olarak Endonezya’dan Hint Okyanusu kıyılarına, Ortadoğu’dan

Avrupa'ya, Batı Afrika'ya ve Atlantik'in karşı kıyısındaki Amerika Kıtası'na kadar uzanıyor. Projemizin doğasının bu denli geniş kapsamlı olması nedeniyle, zorunlu olarak, kendi uzmanlığımızın dışında kalan sayısız alanda uzmanlara saygı gösterdik ve onlarla eleştirel bir tartışma içine girdik. Yine belirli tarihsel olayları, aktörleri ve süreçleri seçerek, anlatımızın dışında bırakmak zorunda kaldık. Bu boşlukların yeni araştırma ve eleştiriler için gelecekteki araştırmacıların takip edeceği birer kaynak teşkil etmesini ümit ediyoruz. Eğer yararlandığımız araştırmacılar tarafından kaleme alınmış geniş kapsamlı ve önemli çalışmalar olmasaydı, bu kitabın da olmayacağı'nın farkındayız. Bu kitabı yazarak, bu uzmanlara haklarını teslim ettiğimizi ve çalıştıkları alanlara mütevazı ama eleştirel bir katkıda bulunduğumuzu umuyoruz.

Üçüncüsü, bütün bu projenin arkasındaki geniş kişisel, moral ve bilimsel destek ağına da teşekkür borçluyuz. Yararlı yorumlarını bizimle paylaşan ya da bölümlerin ilk taslaklarının belirli veçhelerini tartışan, aralarında Jamie Allinson, Josef Ansoorge, Tarak Barkawi, Duncan Bell, Gurminder Bhambra, Pepijn Brandon, Gareth Dale, Neil Davidson, Kyle Geraghty, Henry Heller, John Hobson, Joseph Kay, Rob Knox, Tor Krever, Nivi Manchanda, David Ormrod, Charlie Post, Gonzalo Pozo-Martin, Justin Rosenberg, Andrés Sáenz de Sicilia ve Ben Slewyn'in de yer aldığı, çok sayıda meslektaşımıza ve araştırmacıya minnettarız. Bölümlerin taslaklarını birçok kez okuma inceliğini gösteren Luke Cooper, Kamran Matin ve Cemal Burak Tansel'e özel bir şükran borçluyuz. Pluto Press'ten David Castle'a da projeden duyduğu sürekli şevk ve tamamlanmasını beklerken gösterdiği sabır için teşekkür etmek isteriz. Redaktörümüz olarak harika bir iş çıkaran Susan Curran'a da minnettarız.

Kerem, ebeveyni Şule ve Murat ile kardeşi Deniz'e azimli ve koşulsuz sevgi ve destekleri için teşekkür etmek istiyor. Kerem, özellikle Hollie Hutton'a minnettar; onun teşviki ve sevgisi olmasaydı, bu proje, tamamlanmayı bırakın başlayamazdı bile. Alex ise ailesine (Arturo, Pam, Erik, Cathy ve Ralph Amca'ya) ve dostlarına, özellikle de Luke, Vin, Andy, Dominic, Craig ve içtenlikle özlenen Matt Gibney ile –bu kitabın ithaf edildiği– Lisa Smirl'e teşekkür etmek istiyor. Ayrıca bu kitap için haritaların tasarlanmasına zamanının önemli bir bölümünü harcamakla kalmayan, aynı zamanda projenin araştırma ve kaleme alınma süreci boyunca içten ve sarsılmaz sevgisini ve desteğini sunan eşi Linda Szilas'a da teşekkür ediyor. Son olarak Alex, Leverhulme Vakfı'nın sağladığı cömert mali kaynağı ve desteği de anmak istiyor.

Bu projenin doğduğu, yukarıda bahsi geçen *Millennium* makalesinin yanı sıra, bu kitap için yaptığımız araştırmalara dayanan iki makale daha yayımlandı: “The Ottoman origins of capitalism: uneven and combined develop-

ment and Eurocentrism,” [“Kapitalizmin Osmanlı Kökenleri: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme ve Avrupa-Merkezcilik”] *Review of International Studies*, Cilt 40, Sayı 2 (2014): 325-47; ve “Revolutions and international relations: rediscovering the classical bourgeois revolutions,” [“Devrimler ve Uluslararası İlişkiler: Klasik Burjuva Devrimlerini Yeniden Keşfetmek”] *European Journal of International Relations*, Cilt 21, Sayı 4 (2015): 841-866. Bu makalelerde ilk kez yayımlanan bazı malzemeler ilerleyen sayfalarda da kullanıldı ve bu dergilerin yayıncılarına, bu malzemeleri kullanmamıza izin verdikleri için teşekkür ediyoruz.

Alexander Anievas
Kerem Nişancıoğlu
Nisan 2015

GİRİŞ

Tarih uyanmaya çalıştığım kâbustur.

James Joyce, 1922¹

Tarihsel sosyoloji çalışmalarının yazımı, kaçınılmaz olarak ortaya çıktıkları bağlamlara bağlıdır; tarihi yazarız, ama kendi seçtiğimiz koşullar altında değil. On yıllar boyunca bu koşullar, “Tarihin Sonu” yengiciliğinin ve liberal kapitalizmin “alternatifinin olmadığı” iddialarının damgasını taşıdı. Bunun sonucunda, gelip geçici, tarihsel olarak spesifik ve çelişkili bir inceleme birimi olarak kapitalizm, akademik ve siyasi gündemin dışına düştü; tabii eğer bütünüyle silinmediyse. Fakat 2008 yılında borsalarda yaşanan çöküşün ardından, tarihin gücü, Londra’dan Ferguson (Missouri), Atina, Kahire, İstanbul, Rojava, Santiago ve ötesine dek, bir dizi devrim, kamusal mekân işgali, kemer sıkma karşıtı protesto, grev, isyan ve devlet karşıtı hareket biçiminde kendisini yeniden hissettirdi. Bu tür hareketler, “kapitalist gerçekçiliğin” kibirli kesinliklerini rahatsız ederek, uzun süredir “sağduyu”nun gereği olarak inanılan bu tür sorgulanamaz gerçeklere ve onları destekleyen iktidar yapılarına –tutarsız bir şekilde de olsa– belirli aralıklarla meydan okumaya başladı.

Sonuç olarak kapitalizm ve kapitalizme yönelik eleştiriler, daha önce tahayyül edilmesi mümkün olmayan biçimlerde, kamusal söyleme yeniden girdi. Öyle görünüyor ki kavramın radikal sol eleştirinin çeperine itildiği uzun süreli sürgün sona erdi ve kapitalizm, ana akım basın kuruluşlarından geleneksel akademik yayıncılığa kadar, “saygıdeğer” bir analiz nesnesi olarak geri döndü. Hatta ister sosyal demokrat, ister Marksist, ister Keynezyen, isterse yeni muhafazakâr cemaatten olsun, son yılların en ünlü yayınları, farklı şekillerde, kapitalizmin anlamını (hem kuramsal hem de tarihsel olarak) yeniden araştırmaya ve anlamaya yöneldi.² Dünyanın her yerindeki üniversitelerde, öğrenciler ve akademisyenler artık hâkim sınıf ortodoksilerine meydan okuma arayışında birlikte çalışıyor.³ *New York Times*’ta çıkan yakın tarihli bir makalede belirtildiği gibi, “üniversitelerin tarih bölümlerine bir hayalet musallat olmuş durumda: kapitalizmin hayaleti.”⁴

Kapitalizmin incelenmesine yönelik yeniden ortaya çıkan bu ilgi, özellikle kapitalizmin modern tarihin baş karakteri olarak yeniden ilgi odağı haline

gelmesi ile Karl Marx'ın kapitalizm eleştirisinde belirli bir canlanmanın çakışması nedeniyle sevindirici bir gelişmedir. "Marx Geri Döndü" diye hayıflandı *Economist* dergisi⁵ ve kapitalizmin, özellikle de tarihsel bir üretim biçimi olarak oluşumuna dair Marksizmden ilham alan yeni kavrayış ve eleştiriler sunan bir dizi yeni mecra da Marx'a eşlik etti. Kapitalizm neden diğer üretim biçimlerinin yerine geçmeyi başarmıştı? Onu küresel hâkimiyete taşıyan neydi? Ve son olarak, kapitalizmin tarihsel sınırları nelerdir?

Bu kitap tüm bu sorulara eksiksiz yanıtlar vermeyi ümit edemez. Amacımız, daha ziyade bu soruların yeniden ele alınıp, başka, umarız ki daha önceki girişimlerden daha iyi bir şekilde yanıtlanabilecekleri, yeni kuramsal ve tarihsel perspektifler sunmak. Basitçe söyleyecek olursak, kapitalizmin kökenlerinin ve tarihinin ancak uluslararası ya da jeopolitik bir çerçevede hak ettiği gibi anlaşılabilirliğini ve tarihsel bir üretim biçimi olarak kapitalizmin temelinde tam da bu "uluslararası olma halinin" yattığını ileri sürüyoruz. Her ne kadar pek çok okur sezgisel olarak bunun zaten aşikâr olduğunu düşünse de, bu kitapta mevcut kapitalizm mefhumlarının bugüne dek bu uluslararası olma halini ciddiye almakta başarısız olduğunu gösteriyoruz. Bu durum, sadece tarih çalışmalarımızı değil, günümüze ilişkin eleştirilerimizi de sınırlayan, kapitalizmin kökenleri ve gelişimine ilişkin sorunlu kuramsallaştırma çabalarına yol açmıştır.

Kapitalizmin kökenlerinin bu belirgin jeopolitik karakteri, Fransız elçileri Jean de Dinteville ile George de Selve'in Londra'daki bir buluşmasını resmeden Alman Rönesans ressamı Hans Holbein'in 1532 tarihli şaheseri *Elçiler*'de de ustalıkla öngörülmüştür (Şekil 0.1). Tablo insanı şaşkınlığa düşürür, çünkü iki aristokrat tablonun kenarlarına yerleştirilirken, açıkça dinî bir nitelik taşıyan ve tek sembol olan haç ise bir perdeyle örtülmüştür. Ortaçağ'da iktidarın bu iki direği –kilise ve aristokrasi– sembolik olarak kenara itilirken, tablonun odak noktasını anamorfik bir kafatası ve nesnelere –metalarla– dolu bir masa işgal eder. Bu feodalizmin kaçınılmaz çöküşüne ilişkin, ressamın farkında olmadan bulunduğu bir kehanet miydi? Holbein, toplumsal ilişkilerin "şeyler tarafından dolaylanacağı" kapitalist bir gelecek mi öngörmüştü?⁶

Bu bir spekülasyondan ibaret olsa da, bu nesnelere 16. yüzyılın başlarında Avrupa'da⁷ uluslararası ilişkileri tanımlayan jeopolitik çevreye ilişkin canlı bir kayıt teşkil eder.⁸ Kafatasının temsil ettiği ölümlülük, bize ölümün bu dönemde Avrupalıların zihin dünyasının ön sıralarında olduğunu hatırlatır; hatta Holbein da tablonun tamamlanmasından sadece on yıl sonra, 1543 yılının güzünde İngiltere'de veba nedeniyle hayatını kaybedecektir.⁹ Tablonun yapıldığı sıralarda, Hıristiyan dünyası arkalarında serfliğin küllerini bırakan köylü isyanlarıyla sarsılıyordu. Avrupa önceki yüzyıllarda, 15. yüzyıla gelindiğinde nüfusunu yüzde 30 ilâ yüzde 60 oranında azaltan bir demografik krize yol açacak salgın hastalıklarla kasılıp kavrulmuştu.

Tablonun sağ alt köşesinde, Hıristiyan dünyasında Protestanlarla Katolik Kilisesi arasında çıkan fikir ayrılığını simgeleyen tekli kopmuş bir lavtanın yanında, Lutherci bir ilahi kitabı yer alır. Bu eşyaların sol tarafında Martin Benhaim'in Portekiz'in baharat ticareti üzerindeki tekeli kırılmaya çalışan Nürembergli tüccarların siparişi üzerine yaptığı küre durmaktadır. Küre, Avrupa şehirlerinin ardından, "Affrica" ve "Brisilici R." (Brezilya) ibareleri okunacak şekilde çevrilmiştir. Yeni Dünya'yı Habsburg İspanyası (hattın batısı) ile Portekiz (hattın doğusu) arasında bölen ve burada bu keşiflerin önemini ve Avrupa devletlerinin keşiflerin ardından ticari olarak kârlı topraklar için giriştikleri rekabeti simgeleyen *Linea Divisionis Castellanorum et Portugallenum*'u ("İspanya ve Portekiz'i Ayıran Hat") görürüz.

Şekil 0.1 Hans Holbein, *Elçiler*, 1533.

Kürenin önünde Peter Apian'ın *A New and Well Grounded Instruction in All Merchant's Arithmetick* isimli, kâr-zarar hesaplamasını, ticaret gümrüklerini, seyrüsefer ve rota haritalandırmasını ele alan, ticaret ilmi üzerine kaleme alınmış erken tarihli bir metni yer alır. Benhaim'in yanına yerleştirilmiş olan bu kitap, ticaretin giderek küresel –ve rekabetçi– bir karakter kazanan doğasının yanı sıra, ticari çıkarların denizaşırı keşiflerden ayrılmazlığını gösterir. Bu eşyaların üstünde, masanın tepesinde yer alan çok sayıda bilimsel alet, denizcilik

alanında yaşanan hızlı gelişmeyi vurgular. Hıristiyanlığın gerilemesi temasını sürdüren bu aletler, hâkim bir episteme olarak dinin kutsallığından bilimsel araştırmanın ve hümanizmin akılcılığına doğru giderek hızlanan kaymanın bir göstergesidir. Son olarak elçilerin masaya dayadıkları kollarının altında uzanan ve bu nesnelere birbirine bağlayan Türk kilimi, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları arasındaki rekabete dikkat çekmektedir. Bu “Doğulu” meta-nın varlığı, bu dönemde Avrupa’da yaşanmakta olan sayısız değişimin, o sıralarda Avrupa’da görülen her şeyden tartışmasız bir şekilde daha güçlü olan, Avrupa dışından kaynaklanan süreçler, toplumsal formasyonlar ve aktörler tarafından desteklendiğini gösterir.

Bir kez daha bu temaların üstünden geçelim: Kara Ölüm’ün neden olduğu bir demografik kriz, Osmanlı-Habsburg rekabeti, Yeni Dünya’nın keşfi ve çizgisel olarak belirlenmiş egemenlik alanlarına bölünmesi, cerahat toplayan bir isyan ve devrim atmosferi, sömürgeciliğin iktisadi önemi. Ayrıca, tablodaki bu temaları kesen, bu süreçlerin arkasında yatan jeopolitiğe ilişkin sağlam bir farkındalık da görülmektedir. Yeni Dünya’ya ve Osmanlı İmparatorluğu’na yapılan vurgu, bize Avrupa’da kapitalizmin oluşumunun sadece Avrupa içi değil, kesin surette uluslararası (veya toplumlar arası) bir fenomen de olduğunu hatırlatır: Bu süreçte Avrupa dışı faillik, Avrupa’daki gelişimin yörüngesini ve doğasını durmaksızın etkilemiş ve (yeniden) yönlendirmiştir. Bu kitapta kapitalizmin ve “Batı’nın yükselişinin” kökenlerinin bu uluslararası veçhesinin izini sürüyoruz.

Bu iddiayı dile getirirken ana saikimiz, döneme ilişkin tarih yazımı ile kuramsal çözümlerdeki hâkim görüşleri yıkmak ve umarız ki yerinden etmek. Zira, Holbein’in tablosunun ima ettiği “uluslararası olan”ın örtük merkeziliğine rağmen, erken modern Avrupa’ya ilişkin hâkim kuramsallaştırma girişimleri, Avrupa dışı toplumlar hesaba katılmadan inşa edilmiştir. İster siyaset alanında olsun, isterse iktisat, kültür ya da ideoloji, kapitalist modernitenin ortaya çıkışı, genellikle sadece Avrupa’ya özgü, nevi şahsına münhasır bir gelişme olarak anlaşılmıştır. Avrupa dışı toplumlar resme girdiklerindeyse, tipik olarak Avrupa’nın sömürgeci kamçısının diğer ucundaki edilgen bir seyirci ya da Avrupa’nın özgünlüğünün ve üstünlüğünün tanımlandığı, kıyaslanacak bir örnek –Öteki– statüsüne düşürülmüşlerdir. Kısacası, kapitalizmin kökenlerinin tarihi, tartışmasız bir şekilde Avrupa merkezidir.

Avrupa Merkezilik Sorunu

O halde Avrupa merkezilik tam olarak nedir? Avrupa merkezilik, özünde, modern gelişmenin biçimine ve doğasına dair birbiriyle ilişkili üç varsayımdan oluşan, ayrıksı bir soruşturma kipini temsil eder.¹⁰ İlk olarak, kapitalist modernitenin kökenlerini ve kaynaklarını, esasen Avrupa’ya içsel olan gelişme-

lerin bir ürünü olarak görür. Avrupa merkezcilik, herhangi bir verili gelişme güzergâhının bir toplumun kendi için dinamiklerinin ürünü olduğu varsayımına dayanarak, modernitenin doğuşunu münhasıran Avrupa'nın geçirgen olmayan ve sosyo-kültürel açıdan tutarlı coğrafi sınırlarının içine yerleştirir. Böylece kültürel tarihte Rönesans'ın doğuşunun sadece Avrupa içi bir fenomen olduğunu görürüz.¹¹ Mutlakıyetçiliğe ve modern devlet biçiminin kökenlerine ilişkin çözümler de benzer şekilde, bütünüyle Avrupa coğrafyasında ele alınır ve Avrupa dışı örnekler sadece kıyaslama yapmak istendiğinde sahneye çıkar (tabii eğer çıkarlarsa).¹² İktisadi bir biçim¹³ ya da toplumsal bir sistem¹⁴ olarak kapitalizmin yükselişine ilişkin hâkim açıklamalar da benzer biçimde, bu gelişmenin kökenlerini doğrudan Batı Avrupa'ya yerleştirir ve Avrupa dışında kalan coğrafyalar, sömürülen ve edilgen bir "çevre"ye indirgenir.¹⁵

"Batı'nın özerk ve endojen yükselişine" ilişkin bu içselci hikâye, Avrupa merkezçiliğin kurucu söylencesini oluşturur.¹⁶ Toplumsal nedenselliğe dair – Avrupa'nın gelişmesinin endojen ve kendi kendine hareket eden bir gelişme olarak kavramsallaştırıldığı– güçlü bir "içeriden dışarıya" modelden (ya da metodolojik içselcilikten) yola çıkılarak, Avrupa, tarihin daimi "merkezi" ve "esas taşıyıcısı" olarak görülür. Bu tutum, en kötü örneklerinde, Avrupa toplumunun ve kültürünün dünyanın geri kalanından daha üstün olarak yorumlanmasına varabilir. Avrupa merkezçiliğin, gelenek ile modernite arasındaki tarihsel ayrımı, "Batı" ile "Doğu" arasındaki uzamsal bir ayrımla eklemleyen ikinci normatif varsayımına ise *tarihsel öncelik* adı verilebilir. Bu yöntemle, Avrupa dışı toplumlar Batı modernitesinin özgünlüğünün ve ayrıksılığının tanımlandığı ve tanımlanmaya da devam edildiği ideolojik bir Öteki olarak Avrupa'nın karşısına konur.¹⁷ Böylece "Doğu", sayısız sosyolojik akım vasıtasıyla, "Batı'nın değerlerine temel ve uzlaşmaz bir meydan okumayı temsil eden, inatçı ve tehlikeli bir düşman olarak (yeniden) inşa edilir."¹⁸

Karşılıklı inatçılığın "Demir Perdesi"nin¹⁹ yerleşmesiyle, hem Avrupa merkezci içselcilik hem de tarihsel öncelik nosyonları, sadece ideolojik olarak değil, maddi olarak da güçlendirilmiştir. Ya karşılaştırmalı yaklaşımlarda²⁰ ya da "metodolojik milliyetçilik"²¹te ifadesini bulan Avrupa merkezcilik, toplumsal gelişmenin çoğul ve etkileşimli karakterini görmezden gelme eğilimindedir. Böylece, kuramsal düzeyde birbirleriyle kıyaslanması mümkün olmayan araştırma nesnelere olarak Avrupa ile "Geri Kalanlar" arasında epistemolojik bir ayrıma gidilir ve kapitalizmin kökenlerinin incelenmesi, Avrupa dışı toplumların failliğinin silindiği ya da görmezden gelindiği dışlayıcı bir sürece dönüştürülür.

Bu varsayımlardan kestirime dayalı üçüncü bir önerme doğar: Avrupa'nın modernite deneyimi, gelişmenin, bütün toplumların geçmesi gereken evrensel bir aşamasıdır. Bu aşamacı varsayım, toplumsal değişimin –gelenekten moderniteye, feodalizmden kapitalizme vs.– içsel süreçlerinin farklı yerlerde ve farklı

zamanlarda dünyadaki bütün toplumları kapsayan evrensel aşamalar olarak kavrandığı, çizgisel bir gelişme fikrine dayanır. Bu üç önerme (metodolojik içselcilik, tarihsel öncelik ve çizgisel gelişme), Avrupa merkezci açıklamaların çekirdeğini oluşturur.

Sosyo-tarihsel Farklılık Sorunuyla Yüzleşmek

Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu?, kapitalizmin *longue durée*'de [uzun dönemde] ayrık bir üretim biçimi olarak ortaya çıkmasına imkân sağlayan "Avrupa dışı" jeopolitik koşulları ve faillik biçimlerini ele alarak, bu varsayımlara karşı çıkıyor. Bu doğrultuda, geç Ortaçağ ve erken modern çağda ortaya çıkan, uluslararası olarak belirlenmiş çeşitli tarihsel dinamikleri, yapıları ve failleri çözümlenerek, toplumsal dönüşüm sürecinin izini sürüyoruz. Bu açıdan, son yıllarda erken modern çağın incelenmesi açısından gerçek bir tarihsel devrim teşkil ettiği kanıtlanmış bir tartışmaya katkıda bulunmayı ümit ediyoruz. Bu tartışma, kapitalist modernitenin doğuşuna ilişkin mevcut kuramsal ve tarihsel yaklaşımların özünde Avrupa merkezci olan doğasına karşı çıkan, birbirinden farklı bir grup araştırmacının çalışmalarıdır. ²² Kapitalizmin kökenlerine ilişkin tartışmalar, araştırmacıların Batı modernitesinin biricikliğini görecelileştirmesi ve kendiliğinden gerçekleşen "Batı'nın yükselişi" fikrini güçlü bir şekilde sorunsallaştırmasıyla yeni boyutlar kazanmıştır. ²³ Eskiden tarihsel ve sosyolojik araştırmaların kenarına itilmiş olan kapitalist modernitenin Avrupa dışı kaynakları, dinamikleri ve deneyimleri, bu literatürde artık ön plana çıkmış, içsel olarak üretilmiş "Avrupa mucizesi"ne dair kibirli, özcü anlatıların düzeltilmesi için ihtiyaç duyulan katkıyı sağlamıştır.

Bu literatürün belki de en önemli katkısı, modern dünyayı birlikte, ama eşitsiz bir şekilde yaratan, "Batı" ile "Geri Kalanlar" arasındaki karşılıklı olarak bağlantılı ve eş-kurucu ilişkilere odaklanmasıdır. Toplumsal etkileşimin ve eş-kuruculuğun geniş uzamı olarak "uluslararası olana" gösterilen bu ilginin, Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplindeki bilim insanlarına, bu tartışmalara katkı koymak için eşsiz bir konum sağlaması gerekir. Ancak postkolonyalizm ve dünya tarihi yaklaşımlarından gelen eleştiriler, ²⁴ şimdiye kadar, hatta tarihsel sosyolojik dönüşümün ²⁵ sonrasında bile, ana akım Uİ disiplini pek az etkilemiştir. Bunun yerine Uİ'ye yönelik tarihsel sosyolojik yaklaşımlar, çözümlemelerinde ağırlıklı olarak Avrupa tarihine dayandıklarından, Avrupa merkezci varsayımları yeniden üretmekle eleştirilmiştir. ²⁶ Uİ disiplini içindeki tarihle ilişki kuran temel çalışmalar, esasen Avrupa tarihi ve Avrupa içi dinamikleri konu edinmiştir ve edinmeye de devam etmektedir. ²⁷ Avrupa dışı toplumları ele alan önemli çalışmalarsa, ideolojik kültürel farklılığın "Demir Perdesi"nin altını çizme eğilimindedir. ²⁸

Gerçek bir “uluslararası tarihsel sosyolojiye”²⁹ yönelik çağrılar, henüz Avrupa’yı tam olarak taşralaştıramadıkları, bunun yerine kapitalist modernitenin imtiyazlı mekânı ve organik doğum yeri olarak gördükleri için, bu Avrupa merkezci kafesin içinde kilitli kalmıştır (bkz. Birinci Bölüm). Bu perspektifi değiştirmek, *Batı’nın Egemenliği Nasıl Kuruldu?*’nun temel hedefidir. Kapitalizmin ortaya çıkışının mekânsal merceğini *longue durée* içinde Avrupa’nın ötesine doğru genişletmeyi; Batı dışı (hem yapısal hem de failsel) kaynakları çözümlenmenin merkezine yerleştirerek, kapitalizmin kökenlerini ve Batı hâkimiyetinin doğuşunu köklü bir şekilde yeniden düşünmeyi öneriyoruz. Bunu yaparken, bizatihi “Batı’nın” hem ideo-politik hem de sosyo-ekonomik bir entite olarak, Avrupa dışı dünyayla olan karşılıklı ilişkileri içinde ve bu ilişkiler vasıtasıyla nasıl şekillendiğini açıklıyoruz. Bu uluslararası boyutlar, esasen tarihsel olan bölümlerde (Üçüncü Bölüm ile Sekizinci Bölüm arasında) ele alınıyor. Her bölümde kapitalizmin kökenlerine ve “Batı’nın Yükselişi”ne yönelen, ekseriyetle kuramsal ilginin odaklandığı çözümlenme alanlarını değiştiriyor ya da merkezles-tiriyoruz. Bunlardan Moğol ve Osmanlı İmparatorluklarının kapitalizmin gelişine “katkılarının” örnek gösterilebileceği bazıları, mevcut tartışmalarda görece aşına olunmayan ya da görmezden gelinen alanlardır (sırasıyla Üçüncü ve Dördüncü bölümler). Bununla birlikte, küresel kapitalizmin oluşumunda Amerika “keşiflerinin” rolü (Beşinci Bölüm), Avrupa tarihindeki “klasik” burjuva devrimleri (Altıncı Bölüm) ve Asya’nın sömürgeleştirilmesi (Yedinci ve Sekizinci bölümler) gibi çağdaş tartışmalarda daha aşına olunan alanları da, tam da daha “uluslararası”, Avrupa dışı bir çerçeve yoluyla daha aşına kılmak amacıyla ziyaret ediyoruz.

Bunu yaparken aynı zamanda, dünya tarihi literatürüne ve postkolonyal yazına yapılmış mevcut katkıların ötesine geçmeyi amaçlıyoruz. Yani, *Batı’nın Egemenliği Nasıl Kuruldu?*, basitçe kapitalizmin kökenlerine ilişkin araştırmaların ampirik kapsamını genişletebilecek, Avrupa dışı, yeni perspektifler eklemeyi hedeflemiyor. Daha ziyade kapitalizme dair kuramlaştırmamızın kayda değer bir şekilde gözden geçirilmesini sağlayabilecek alternatif bir çerçeve sunuyor. Bunu, nedenselliğin belirgin bir biçimde uluslararası olan boyutunu gelişme kavramıyla benzersiz bir şekilde birleştirdiğini ileri sürdüğümüz Troçki’nin eşitsiz ve bileşik gelişme kuramından yararlanarak ve bu kuramı daha da incelterek yapıyoruz (İkinci Bölüm).³⁰

Kapitalizme geçiş tartışması, eşitsiz ve bileşik gelişmenin toplumsal değişimi kuramlaştırma açısından ne denli verimli olduğunu değerlendirmek için özellikle uygun bir literatür teşkil eder, zira bu tartışma içinde alınan konular, özellikle de açıklamanın “içselci” ve “dışsalci” biçimleri arasındaki katılaşmış ayırım, tam da kuramın üstesinden gelmeye çalıştığı metodolojik sorunları çok açık bir şekilde ortaya koyar. Bilhassa (yeni-)Marksist yaklaşımlar arasındaki

tartışmalar, büyük oranda bu “içselci” ve “dışsalci” kutuplar arasında dağılmıştır. Bir taraftan Maurice Dobb,³¹ Robert Brenner³² ve Ellen Meiksins Wood³³ gibi araştırmacılar, kapitalist toplumsal ilişkileri ortaya çıkaran kaynakları, feodal Avrupa toplumlarının, özellikle de İngiltere'nin iç çelişkilerine yerleştirir. Öte yandan Paul Sweezy³⁴ ve Immanuel Wallerstein,³⁵ kapitalizmin Uzun 16. Yüzyıl (1450-1650) boyunca Avrupa'da pazarların, alışverişin ve ticaretin genişlemesi sonucunda doğduğunu düşünürler. Bu iki farklı konum arasındaki temel mesele, kapitalizme geçişteki esas itkinin mücadele ilişkilerindeki (ticaret) yoğunlaşma mı, yoksa sınıf çatışmasındaki şiddetlenme mi olduğudur. Daha yakın bir dönemde, Avrupa merkeziliğe karşı çıkan araştırmacılar, kapitalizmin (ya da “proto-kapitalizmin”) daha önceki biçimlerinin Batı dışında ortaya çıkışını hesaba katarak ve Batı Avrupa kapitalizminin küresel hâkimiyet kurmasıyla sonuçlanan yükselişini açıklayan olumsal ya da tesadüfi etkenleri daha fazla vurgulayarak tartışmayı genişletmiştir.³⁶ Fakat, Avrupa merkezilik karşıtlarının büyük bir bölümü, kapitalizmin doğuşuna ilişkin özünde dışsalci bir açıklamayı benimseyerek, esas tartışma tarafından belirlenmiş ana metodolojik parametrelerin içinde kalmıştır. Temel itki olarak ticaretin ve pazarların yayılmasının altını çizmiş ve böylece sermayenin “Nuh Nebi”den kalma biçimlerini³⁷ kapitalizmle eşitlemişlerdir.³⁸

Kapitalizm Nedir?

Kapitalizmin oluşumunda tam olarak hangi etkenlerin merkezde durduğuna ilişkin bu şiddetli anlaşmazlıklar, şu soruyu yanıtlamaktan kaçınır: Kapitalizm nedir? Bazı açılardan bu aldatıcı bir sorudur, çünkü kapitalizmin içeriğinin herhangi bir tek satırlık tanıma direnen bir karmaşıklığa sahip olması nedeniyle, tartışmaya açtığından daha fazlasını gözlerden gizler. Kapitalizmi “genelleşmiş meta üretimi”³⁹ veya “ücretli emeğin sömürülmesi yoluyla rekabetçi sermaye birikimi”⁴⁰ ya da “piyasaya bağımlılık”⁴¹ olarak görmek, bazı açılardan, kapitalizmin etrafında işlediği “sert bir çekirdeğe” göndermede bulunur. Ancak bu kitapta ileri sürdüğümüz argüman, kapitalizm anlayışımızı bu ifadelerden herhangi birinde tespit edilenin çok ötesine dek esnetecek, daha geniş ve karmaşık bir toplumsal ilişkiler ağının var olduğudur. Bu toplumsal ilişkilerin neler olduğunu kitabın akışı içinde, ortaya kapitalizmin kökenleri ve yeniden üretimi açısından hayati olduğunu düşündüğümüz daha fazla saptama ve kategori koyarak açıklıyoruz. O halde şimdilik, kendimizi kapitalizmi kuramlaştırabileceğimiz temel bir bulgusal (*heuristic*) çerçeve tespit etmekle sınırlandırabiliriz.

Kapitalizmin ne “olduğunu” söylemek, kapitalizmi bir şeye indirgeme riskini taşır ve bu da toplumda kapitalizmin yeniden üretimini kolaylaştıran, ya-

pılandıran ve nihayetinde sınırlandıran çok anlamlı (*multivalent*) bağlantıları karanlıkta bırakma eğilimindedir. Daha spesifik olmak gerekirse, herhangi bir verili toplumsal etkenin, ilişkili olduğu diğer etkenlerden mantıksal olarak bağımsız bir öz ihtiva ettiği imasını taşır. Sermaye “bir şey olarak” genellikle basitçe, varlığı daha geniş toplumsal ilişkilerden bağımsız olan “kâr” veya biriktirilmiş bir para ya da belki de makine havuzu şeklinde anlaşılır. Bu nedenle sermayenin sadece bir “şey” olarak görülmesi, kapitalizmi doğallaştırma ve ebedileştirme eğilimine yol açar.

Bunun aksine, kapitalizmi, toplumsal ilişki ve süreçlerin kuşatıcı ve tarihsel olarak spesifik konfigürasyonları olarak gören Marx’ı takip ediyoruz. Bu tür bir ilişkiyel-süreçsel yaklaşım, kapitalizmin “soyut ve tek taraflı” öz-sunumlarından uzaklaşarak, “belirli toplumsal ilişkilerin” “somut canlı kümeleşmeleri”ni gün yüzüne çıkarmamıza yardımcı olur.⁴² Örneğin, Marx’ın (sermaye gibi) bazı kategorilerinin zorunlu olarak (ücretli emek gibi) başka kategorileri varsaydığına ilişkin gözlemi, kapitalist üretim biçimini yeniden üreten sömürü ve iktidarın yapısal koşullarını gün yüzüne çıkarmasını, çözümlemesini ve eleştirmesini mümkün kılmıştır. Bu bize toplumsal ilişkilerin tarihsel olarak spesifik ve inşa edilmiş olmaları nedeniyle, dönüştürülebileceklerini, ortadan kaldırılabileceklerini ve yeniden inşa edilebileceklerini hatırlatır. Benzer şekilde, süreç üzerine yapılan vurgu da kapitalizmin gelişiminin sabit bir entite olarak değil, belirli tarihsel sorunlara, itirazlara, mücadelelere, çelişkilere, sınırlara ve fırsatlara göre toplumsal ilişkileri biçimlendiren ve şekillendiren bir entite olarak tarihselleştirilmesini gerektirir.

Sürece yapılan bu vurgu, kapitalizmin tarihinde ya da coğrafyasında yer alan belirli bir evreyi, “saf”, “ideal tipik”, “değişmez” ya da “en yüksek aşama” olarak gören her türlü sosyolojik ya da politik tutumdan uzaklaşmamıza yardım edecektir. Bu tür bir perspektiften yola çıkarak, kapitalizmin tarihini, açık bir şekilde ayırt edilebilir aşamalardan oluşan çizgisel bir ilerleme şeklinde okumaya yönelik her türlü girişimi altüst etmeye çalışıyoruz. Son olarak, “sürece” odaklanmak, bir toplumsal ilişki olarak sermayenin tanımlayıcı niteliklerinden biri olan –üretim, dolaşım ve gerçekleşme alanlarındaki– hareket ve devinim zorunluluğunu tespit etme imkânı sunacaktır.

O halde, her iki anlamda da –hem toplumsal ilişki hem de süreç olarak– kapitalizmden ziyade *kapitalizmlerden söz* etmek daha anlamlıdır. Gerçekten de bu kitabın ana tezlerinden biri, kapitalizmin tarihinin çoğul, çok değerlikli olduğu ve herhangi bir tekil süreç ya da toplumsal ilişkiye indirgenemeyeceğidir. Bununla birlikte, kapitalizmin işleyişinin, kapitalist üretim biçiminin (çelişkili olsa da) bilinebilir bir çözümleme nesnesi olarak incelenmesini zorunlu kılan, belirli bir bütünlüğe de sahip olduğunu ileri sürüyoruz.

Kapitalizmi bu çerçevede –çelişkili bir toplumsal bütünlük olarak– ele almak, çoğul hâkimiyet, boyun eğdirme ve sömürü ilişkilerinin birbirleriyle kesiştiği ve birbirlerini yeniden ürettiği biçimlerin izini sürmemizi mümkün kılar. Bu bakış açısından yola çıkarak, kapitalizmin en iyi, *sermaye ilişkisinin sistematik yeniden üretimi* etrafında bir araya gelen, ama –ne tarihsel ne de mantıksal olarak– bu ilişkiye indirgenmesi mümkün olmayan toplumsal ilişki ve süreçlerden oluşan bir konfigürasyonlar, bir araya gelişler ya da demetler kümesi olarak anlaşılabilirliğini ileri sürüyoruz. Bu tür konfigürasyon ve bir araya gelişlerin altını çizerek, aynı zamanda sermayenin ücretli emekçilerin sömürüsü yoluyla yeniden üretilmesi ve rekabetçi bir tarzda biriktirilmesinin, bu yeniden üretimi ve birikimi mümkün kılan geniş bir farklılaşmış toplumsal ilişkiler çeşitliliğini gerektirdiğini göstermeye çalışıyoruz. Bu ilişkiler, baskıcı devlet aygıtları, rıza üreten ideoloji ve kültürler ya da ırkçılık ve patriyarka gibi, basit sermaye-ücretli emek ilişkisinde doğrudan verili olmayan ya da bu ilişkiden türemeyen çok çeşitli iktidar ve sömürü biçimleri olabilir.

Bir örnek vermek gerekirse, feminist araştırmaların en büyük başarılarından biri, ücretli emeğin mevcudiyetinin, doğrudan üretim sürecinin (bu süreçle ilişkili olsa da) dışında kalan geniş bir “yeni üretim alanı”nı gerektirdiğini göstermek olmuştur. Burada, ücretli olmayan üretim biçimleri –aşçılık, ev temizliği, çocuk bakımı vs.– ücretli emeğin ve dolayısıyla kapitalizmin yeniden üretimi açısından asli bir role sahiptir. Bu kitap boyunca göstermeye çalışacağımız üzere, bu tür (ve başka) ilişkiler, hem sermayenin birikiminin ve yeniden üretiminin mümkün kılınması hem de işçilerin emeklerinden ve birbirlerinden yabancılaşmalarının temelinde yatan itaat, sömürü ve toplumsal katmanlaşma biçimlerinin üretilmesi açısından mutlak bir öneme sahiptir. Bu nedenle, kapitalizmin oluşumuna ilişkin bir çözümlemenin, bir üretim biçimi olarak kapitalizmin kökenlerini ve yeniden üretimini etkileyen toplumsal ilişkilerden oluşan son derece karmaşık ağları, bir araya gelişleri ve demetleri açığa çıkarması gerektiğini ileri sürüyoruz.

Bu kitapta, eşitsiz ve bileşik gelişmenin, kapitalizm açısından kurucu bir rol oynayan ve oynamaya da devam eden bu tür bir araya gelişlerin tarihsel olarak ortaya çıkışını ve gelişimini açığa çıkarmak ve çözümlemek için bir yol sunduğumu savunuyoruz. Kurucu bir rol oynamak derken, *tarihsel olarak* kurucu bir rol oynamayı, yani kapitalizmin ortaya çıkışı ve gelişmesinde etkili olan tarihsel süreçleri kastediyoruz. Fakat aynı zamanda bu “kurucu rol”ü, müteakip yüzyıllar boyunca (farklı biçimlerde de olsa) işleyen ve günümüzde de varlığını sürdüren ilişki ve süreçlere, kapitalizmin onlar olmadan yapamayacağı sosyal ilişkilere de atfediyoruz. İleride savunacağımız gibi, “kurucu bir rol” oynadığını düşündüğümüz şeyler, mevcut pek çok kapitalizm kuramında ortaya ko-

nulanlardan önemli ölçüde daha geniştir. Bunun, kapitalizmin kökenlerinin gerektiği gibi incelenmesi için daha geniş bir tarihsel ve coğrafi kapsam ve bu daha geniş kapsamı anlaşılabilir kılacak bir kuramsal çerçeve gerektirdiğini ileri sürüyoruz.

Bununla birlikte, bu kitabın kapitalizmin kökenlerine ve “Batı’nın yükselişine” dair “her şeyi kapsayan” bir açıklama yapmak niyetiyle yazılmadığını vurgulamalıyız. Aslına bakılırsa, tarihsel açıklamamız belirli süreçleri öne çıkaran, bazılarını ise dışarıda bırakan kısmî bir açıklama olmaktan kurtulamaz. Benzer şekilde, bunun her şeyi kapsayan bir tarih değil, Avrupa’da kapitalizmin oluşumu açısından merkezî bir rol olan süreçlere öncelik veren bir tarih olduğunu da kabul etmeliyiz. Bu yaklaşım, Avrupalı olmayan toplumların, ancak Avrupa’daki gelişme açısından bir değer taşıdıkları ölçüde incelenmesi anlamında, Avrupa merkezliğe düşme tehlikesi taşımaktadır. Bu durumdan kaynaklanan olası sorunların farkındayız, ama Avrupa’da, onu Avrupalı olmayan toplumların aleyhine küresel hâkimiyete taşıyan benzersiz bir şeyin yaşandığında ısrar ediyoruz. Dolayısıyla bu “yükselişin” arkasında yatan boyun eğdirme ve sömürü tarihinin gün yüzüne çıkarılması, Avrupalı (ya da Batılı) istisnaiciliğin mitleştirilmesine yönelik eleştiriler açısından hayattır. Bu tarihin anlatılmasında Avrupa’nın bir inceleme nesnesi olarak alınması, hem vazgeçilmez hem de kaçınılmazdır. Ancak boşluklar var olsa da önerdiğimiz çerçevenin gelecekteki araştırmalar için yeni olanaklar sağlayacağını ve çözümlenmemizi destekleyecek başka tarihsel süreçlerin bu çerçeveye dâhil edilebileceğini ümit ediyoruz. Bu açıdan, bugüne dek hikâyenin önemli ölçüde gözardı edilmiş veçhelerini, özellikle de “uluslararası”, “toplumlar arası” olanı ve “jeopolitikayı” öne çıkaran, daha kapsayıcı bir açıklama sunmaya çalıştık. Elbette bu, şu sorunun yanıtlanmasını gerektirir: “Uluslararası olan” ve “jeopolitika” nedir?

Jepolitik Nedir?

Jeopolitika ve “jeopolitik” en genel tanımında şu iki şeyi birden kapsayacak şekilde tasavvur edilebilir: İlk olarak teritoryal uzamları ve bu uzamların sakinlerini ve kaynaklarını işgal eden, denetleyen, toplumsallaştıran, örgütleyen, koruyan ve bunlar üzerinde rekabet eden toplulukların, toplumların ve devletlerin çeşitli süreç ve pratikleri; ikinci olarak bu tür süreçlerin sonucunda ortaya çıkan iktidar eklemlenmeleri, biçimleri ve ilişkileri ile birlikte çok değerli bilgi, söylem, temsil, ideoloji ve strateji biçimleri. Bu bakış açısından, uzamın (yeniden) üretimini, yapılanmasının ve örgütlenmesinin ve bizatihi beşerî “teritoryallığın” inşasının, nasıl tarihsel olarak belirli ve değişen iktidar ilişkilerinden kaynağını alan, bu ilişkiler tarafından koşullanıp eklemlenen, doğası gereği

toplumsal süreçler olduklarını inceleyebiliriz. Bu, teritoryal uzamların ve toplumsal ihtilafların, değişimin ve dönüşümün esas mekânları olarak, bu uzamlar içinde, boyunca ve arasında gerçekleşen alışverişlerin kavramsallaştırılmasını mümkün kılar.⁴³

Örneğin kapitalizmde, belirli teritoryallik biçimleri ve diğer toplumsal olarak inşa edilmiş uzamlar, sermayenin zaman ve mekân boyunca eşitsiz gelişimi, üretimi, birikimi ve dolaşımı ile bunun sonucu olan ve toplumsal bir bütünlük olarak kapitalizmin küresel yeniden üretimine eşlik eden farklılaşmış iktidar, hâkimiyet, sömürü ve çatışma ilişkileri tarafından sürekli yeniden oluşturulur, sınırları devamlı olarak yeniden çizilir, beşerî coğrafyalar biteviye yeniden şekillendirilir. Demek ki gelişme ve yeniden üretimin bu jeopolitik boyutlarına odaklanırken, coğrafi ya da jeopolitik belirlenimciliğin klişeleşmiş sorunlarını yeniden üretme niyetinde değiliz. Bunun yerine, analitik merceğimizi uzamsal olarak, kapitalizmin ortaya çıktığı farklı “jeososyal” süreç ve belirlenimlerin çoğulluğuna doğru genişletmeyi amaçlıyoruz. Analitik tahayyülümüzün bu şekilde uzamsal olarak genişlemesinin, aslında kapitalizmin ortaya çıkışı ve gelişimine dair gerçekten Avrupa merkezci olmayan bir kuram inşa etmeye yönelik her türlü çaba için, atılması zorunlu metodolojik bir ilk adım olduğunu ileri sürüyoruz.

Bizim “uluslararası” ve “uluslararası sistem” kavramlarını kullanma biçimimiz, (yeni-)realizmin, “uluslararası olanı” mutlak özerkliğe sahip, toplum üstü bir jeopolitik etkileşimler alanı olarak⁴⁴ (hatalı bir şekilde) kavramsallaştırmasından uzak durmak amacıyla, sürekli bir anarşi durumuna atıfta bulunmaz ya da zorunlu olarak birbirinden ayrı teşekkül etmiş siyasi birimler arasında, stratejilerinin bu rekabetin özerk mantığı tarafından dikte edildiği bir rekabetin varlığını ima etmez. Toplumlar arası rekabeti siyasi çoğulluktan türetmeye yönelik realist girişim, toplumların zorunlu olarak birbirlerini tehdit ettiklerine ilişkin antropolojik olarak şüpheli varsayımın sorgulanmadan kabul edilmesi anlamına gelir.⁴⁵

Bütün bu tarih dışı şeyleştirici ve özcü yaklaşımların, aslında neye teka-bül ettiğini söylemekten çekinmemeliyiz. Bunlar, devletlerin sözde “ulusal çıkarlarını” elde etmek için başvurdukları güç siyasetinin, (kasti olsun ya da olmasın) üstü ince bir şekilde örtülmüş rasyonalizasyonlarından başka bir şey değildir. Kısacası, bu yaklaşımlar, modern dünya siyasetindeki hegemonik ideolojilerin “bilimsel” bir toplumsal kuram⁴⁶ maskesi takan özgün temsilleri ve ifadeleridir. Geleneksel Uİ, Kees vand der Pijl’in yerinde adlandırmasıyla, “Batı Üstünlüğünün Disiplini”dir.⁴⁷ Bu tür yaklaşımlarla doğrudan bir tezat teşkil edecek şekilde, jeopolitika, yani beşerî teritoryallik ve toplumlar arası/uluslararası çatışma, jeopolitikanın sınırlarının bu şekilde çizilmesiyle birlikte, daha

geniş, etkileşime dayalı ve eşitsiz bir gelişme sürecinin ortaya çıkan özellikleri olarak kavramsallaştırılmalıdır.⁴⁸

Fakat “jeopolitika” ve “jeopolitik” kavramlarına getirdiğimiz bu tanımlar, bizi dürüstçe, bu kitabın alt başlığının (*Kapitalizmin Jeopolitik Kökenleri*), aslında yanlış bir adlandırma olduğunu kabul etmeye zorlar. Gerçekten de, kelimenin dar anlamıyla jeopolitik bir nitelik taşıyan (büyük güç rekabeti, sömürgecilik ve savaş gibi) geniş bir sosyo-tarihsel süreç yelpazesini inceledik de ele aldığımız pek çok başka gelişmenin, örneğin alışverişin, ticaretin, fikirlerin, teknolojilerin ve hastalıkların kültürleri kesecek şekilde yayılmasının, “toplumlar arası” ya da “uluslararası” ilişkiler başlığı altında toplanması daha doğrudur. Yine de basitçe *Kapitalizmin Toplumlar Arası Kökenleri* gibi bir başlıktan daha çekici olduğu için değil, bu kitap boyunca ileri sürmeye çalıştığımız temel bir tezi ifade ettiği için bu alt başlığı kullanmaya karar verdik: Kapitalizm, ancak ve ancak önüne çıkan toplumsal güçlerin pek çoğunu boyunduruk altın almaya, üzerlerinde hâkimiyet kurmaya ve sık sık da yok etmeye yönelik şiddet içeren, zora dayalı ve genellikle savaşın yardımcı olduğu, bugüne dek de varlığını sürdüren süreçlerle –hem ülke içinde hem de ülke dışında– ortaya çıkabilir, kök salabilir ve kendisini yeniden üretebilir.

Bu anlamda, kitabımız kapitalist gelişmenin temelde barış getiren ve “uygarlaştıran” doğasını vurgulayan liberalizmden esinlenmiş pek çok anlatıya alternatif bir “karşı tarih” sunmaktadır. Bu anlatılar, serbest ticaretin ve piyasaların yayılmasının, daha işbirliğine dayalı ve barışçıl bir uluslararası düzenin kurulması anlamına geldiği; “küreselleşmenin” çağdaş uluslararası siyaseti, devletlerin mutlak kazanç elde edebilecekleri bir dizi “pozitif toplamı” oyna dönüşürdüğü; giderek daha fazla bütünleşen ulusaşırı sermaye döngülerinin ve küresel piyasa ilişkilerinin, sonunda daha liberal-demokratik kültür, kimlik ve normları desteklediği bir dünya sunmaktadır.⁴⁹ İzleyen sayfalarda göstereceğimiz üzere, kapitalist gelişmenin bu şekilde kavramsallaştırılması, hem geçmişteki hem de günümüzdeki tarihsel olgularla temel bir tezat teşkil etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇİŞ TARTIŞMASI: KURAMLAR VE ELEŞTİRİ

İnceleme nesnemizi bütünlüğü içinde, tüm rahatsız edici ikincil durumlardan bağımsız olarak ele almak için, bütün dünyayı tek bir ulus olarak kabul etmeli ve kapitalist üretimin her yerde kurulduğunu ve sanayinin her dalını ele geçirdiğini varsaymalıyız.

Karl Marx, 1867¹

...çarpıcı şekilde benzer ama farklı tarihsel çevrelerde vuku bulan olaylar bütünüyle farklı sonuçlara yol açar. Evrimin bu formlarını ayrı ayrı inceleyip, sonra onları karşılaştırarak söz konusu fenomenin anahtarı kolaylıkla bulunabilir, ama buraya, en yüce erdemi tarih-üstü olması olan genel bir tarihsel-felsefi kuramın evrensel geçiş belgesiyle ulaşamaz.

Karl Marx, 1877²

Giriş

Bu bölümde kapitalizme geçişe dair Marksizmden esinlenmiş bir dizi etkili kuramı eleştirel bir biçimde ele alıyoruz. Marksizmden esinlenmiş bu perspektiflere odaklanmamız, sadece geçiş kuramlaştırmaya yönelik bütün olası yaklaşımları tüketmiş olmalarından ya da diğer perspektiflerin söyleyecek bir şeyi olmadığını düşünmemizden kaynaklanmıyor. İlgimizi bu kuramlara yöneltiyoruz, çünkü Marksist geleneğin kapitalizmin doğuşunu diğer tüm toplumsal kuram geleneklerinden daha fazla incelediği ve tartıştığı söylenebilir. Bu nedenle, kapitalizmin kökenlerine dair başka önemli perspektifleri diğer bölümlerde –Smithgil yaklaşımları Beşinci Bölüm’de, yeni kurumsalcılığı Yedinci Bölüm’de ve yeni Weberci tarihsel sosyoloji ile Kaliforniya Okulu’nu Sekizinci Bölüm’de– eleştirel bir biçimde ele alacağız.

Bu bölüm üç kısma ayrılmış durumda. İlk kısım, kapitalizmin kökenlerine ilişkin Dünya-Sistemleri yaklaşımlarını, özellikle en etkili temsilcisi ve “kurucusu” Immanuel Wallerstein’in eserlerine odaklanarak ele alıyor. Dünya-